

LIETUVOS STATUTAI KAIP LIETUVOS KONSTITUCIONALIZMO ŠALTINIS

Vaidotas A. Vaičaitis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentas
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75

Šis straipsnis – tai pirmasis bandymas į XVI amžiaus LDK Statutus pažvelgti ne tiek iš teisės istorijos, kiek iš Lietuvos konstitucinės teisės perspektyvos. Straipsnyje dėmesio skiriama visiems trimis Statutams. Straipsnis suskirstytas į dvi dalis: pirmoje dalyje nagrinėjamas Statutų santykis teisės aktų hierarchijos perspektyvoje, o antroje dalyje pabandyta atskleisti konkrečias Lietuvos Statutų nuostatas, kurias būtų galima sieti su modernaus konstitucingumo bruožais, visų pirma parlamentarizmo ir žmogaus teisių užuomazgomis. Straipsnis baigiamas išvadomis ir apibendrinimais, kurie skirti visų pirma Lietuvos konstitucinės teisės mokslui.

This article is first modest attempt to analyse Lithuanian Statutes (Lietuvos Statutai) of XVI century not only from legal history, but, first of all, from Lithuanian constitutional law perspective. The attention here is given to the texts of all three Lithuanian Statutes. The article is divided into two parts: the first is dealing mostly with Lithuanian Statutes within the concept of hierarchy of norms, while the second part is devoted for attempts in finding certain characteristics of modern constitutionalism into the text of the Statutes, first of all, parliamentarism and human rights. The article ends with some conclusions for science of Lithuanian constitutional law.

„Lietuvių tauta prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę,
jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais
ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis <...>“
(iš 1992 m. Lietuvos Respublikos
Konstitucijos preambulės)

Įvadas

Visų pirma reikėtų pažymėti, kad gilintis į šią temą skatina 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulės nuoroda į XVI amžiaus Lietuvos Statutus (1529, 1566 ir 1588 m.) kaip tam tikrą Lietuvos valstybingumo ir teisinės tradicijos šaltinį

(„Lietuvos valstybės teisinius pamatus“). Nors Konstitucijos preambulei paprastai nesuteikiama norminio pobūdžio, tačiau vis dėlto minėta preambulės nuoroda vienaip ar kitaip „konstitucionalizavo“ XVI amžiaus Lietuvos Statutus, todėl nuo šiol ne tik teisės istorikai, bet ir konstituci-

nės teisės specialistai nebegali „apeiti“ šių istorinių dokumentų analizės. Kalbant apie istorinį tęstinumą, pažymėtina, kad XVI amžiaus LDK Statutų (bei Seimo) terminą perėmė Pirmosios Lietuvos Respublikos teisinė sistema, tiesa, jį pritaikė ne kuriam nors teisės kodeksui ar teisės aktų kompiliacijos sąvadui (kurio per 20 metų nespėjo parengti), bet – Seimo veiklos procedūrų rinkiniui, pavadinus jį *Seimo Statutu* [11]¹. O pastarasis terminas, remiantis tarpukario konstitucijų terminijos tradicija, buvo konstitucionalizuotas ir dabartinės 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 70, 74 ir 76 straipsniuose. Taigi, galima sakyti, kad XVI amžiaus LDK Statutų terminija įėjo į šiuolaikinę konstitucinę terminijos vartoseną. Reikėtų pasidžiaugti gana gausiu teisės istorikų, rašiusių Statutų tematika, sąrašu, tai: Jonė Deveikytė-Navakienė, kuri ne tik rašė apie Statutą [14; 15], bet ir jį išėivijoje išvertė [2], Aleksandras Plateris [25], Jonas Dainauskas [13], Augustinas Janulaitis [17], Konstantinas Jablonskis [16], Jevgenij Machovenko [21; 22; 23]. Plačiai Pirmojo Statuto nuostatas tyrė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka ir Edvardas Gudavičius [33], o plačiausio visų trijų Statutų tyrimo autorius yra Stasys Vansevičius [34]. Šiuolaikinės Lietu-

vos konstitucinės teisės mokslas Statutams kol kas teikė tik simbolinę reikšmę. Štai „Lietuvos konstitucinės teisės“ vadovėlio (MRU, 2012) skyriuje pavadinimu „Lietuvos valstybės konstitucingumo ištakos LDK ir Abiejų Tautų Respublikoje“ Statutams skirta tik keletas sakinių, teigiant, jog pagal Pirmąjį Statutą „teismai įpareigoti visiems taikyti tą pačią rašytinę teisę“, o Lietuvos didysis kunigaikštis įsipareigojo „laikytis senųjų privilegijų ir papročių, o naujus įvesti tik su Ponų tarybos žinia“ [20, p. 108–109]. Kiti konstitucinės teisės vadovėliai šiam Lietuvos teisės šaltiniui visai neskyrė dėmesio. Taigi, konstatavus tam tikrą Lietuvos konstitucinės teisės Statutų tyrimo ignoravimą, šis rašto darbas skirtas pradėti ieškoti Statutų ir šiuolaikinio konstitucionalizmo sąsajų. Taip pat būtina pažymėti, kad šiame straipsnyje bus nagrinėjamos visų trijų Statutų nuostatos, nepaisant to, kad tik du pirmieji Statutai (PLS ir ALS) buvo priimti iki Liublino unijos. Turint omenyje, kad Trečiojo Statuto (TLS) nuostatos ignoravo Uniją su Lenkija ir tai, jog jis Lietuvos teritorijoje galiojo ilgiausiai (iki pat 1840 m.), pastarąjį Statuto nuostatomis taip pat skiriama daug dėmesio.

Taigi šio straipsnio pagrindinis objektas – Statutų tekstai. Straipsnyje naudojami istorinis, lyginamasis, analitinis ir kiti tyrimo metodai. Jame remiamasi istoriniais šaltiniais, Lietuvos Metrikoje spausdinamais teismų sprendimais ir moksline literatūra.

I. LDK Statutai ir teisės aktų hierarchijos samprata

Konstitucijos, kaip atskiro pagrindinio teisinės sistemos teksto, priėmimo tradicija susijusi su siekiu sudėtingam dau-

¹ Tiesa, Statuto terminas buvo pradėtas vartoti tik Antrajame Lietuvos Statute (ALS), o Pirmasis Lietuvos Statutas (PLS) originalaus pavadinimo greičiausiai neturėjo ir buvo vadinamas tiesiog „права писанье“, t. y. „rašytiniais įstatymais“ arba „rašytinėmis teisėmis“. Jo organalo neišliko. Nors, kita vertus, Statutų (kuriuos buvo žadama įvesti) terminas jau buvo vartojamas 1501 m. Aleksandro privilegijoje, be to, jis vartojamas PLS vertime į lotynų ir lenkų kalbą. O suslavintas seimo terminas (сойм/сьем) PLS vartojamas Ponų tarybos bei platesnio bajorų susirinkimo prasme, tai parodo ir šių terminų vertimas į lotynų kalbą: *conventio / conventio generalis*. Čia ir toliau lietuvišku PLS tekstu bus naudojamos iš Lietuvos istorikų I. Valikonytės, S. Lazutkos ir E. Gudavičiaus atlikto Statuto vertimo į lietuvių kalbą [5].

giasluoksniam nacionaliniam teisiniam chaosui suteikti sistemiškumo bruožų. Panašus buvo ir Statuto priėmimo tikslas: paprotinės, precedentinės (teismų), Magdeburgo municipalinės, kanonų ir valdovo teisinių sistemų pagrindu egzistuojančiai LDK teisinei sistemai suteikti vientisos teisinės sistemos bruožų. Konstitucinė teisė ir konstitucionalizmas yra tradiciškai susiję su teisės, kaip hierarchinės teisės aktų sistemos, samprata, o teisės aktų hierarchija neatsiejamai susijusi su valstybės pareigūnų ir institucijų, įgaliotų priimti teisės aktus, statusu ir hierarchija. Kitais žodžiais tariant, teisės akto statusas tiesiogiai priklauso nuo jį išleidusio pareigūno ar institucijos statuso. Pagal tokią koncepciją visa valstybės valdžia ir teisinė sistema kyla iš monarcho asmens ir statuso ir juo remiasi. Todėl iki pat Apšvietos laikotarpio Europos monarchijose visų valdžios įstaigų (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios administracinės ir teisminės) leidžiami aktai tiesiogiai ar netiesiogiai rėmėsi monarcho autoritetu. Kitaip sakant, monarcho asmuo įkūnijo visą valstybę ir buvo jos egzistavimo pagrindas ir suverenas, t. y. aukščiausioji nedaloma valdžia, kuriai nereikia jokio kito pagrindimo. Kartu ir monarcho leidžiami teisės aktai turėjo aukščiausiąją teisinę galią.

Analogiška valdovo samprata egzistavo ir LDK, kur jau Mindaugas (o vėliau ir Gediminas) krikščioniškų viduramžių valstybių valdovų pavyzdžiu manė esąs Lietuvos valdovas iš Dievo malonės (*Myndowe Dei gratia rex Lettowie*), t. y. nereikalingas jokios žemiškos valdžios legitimizavimo [žr., pvz., 28, p. XLV]². Šitokia valdovo

² Pažymėtina, kad tokia iš krikščioniškų valstybių perimto monarcho titule neatsispindi imperatoriaus viršenybė vietinio monarcho atžvilgiu.

samprata leido suvokti valdovą, įkūnijantį visą pasaulietinę valdžią, apimančią tiek legislatyvinę, tiek vykdomąją bei teisminę valdžią (tiesa, valdovas pastarąją funkciją vykdė kartu su „tarėjais“ – Ponų taryba), nes Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucija buvo ir aukščiausias teisingumo šaltinis, t. y. aukščiausioji ir galutinė teismo instancija, Statute ir teismo protokoluose vadinamu „звирхность господарская“, todėl ir valdovo teismo teisė buvo laikoma aukščiausiąja teise („вышнее право“), apie tai dar XX amžiaus pradžioje rašė Fiodoras Leontovičius [žr.: 19, p. 123]. Tiesa, valdovo titulas „пан звирхний“ yra vartojamas jau 1447 m. Kazimiero privilegijoje. F. I. Leontovičius šalia minėto valdovo titulo mini ir *зверхний врьдь* pareigybę, kurio teismui priklauso *вышнее право, навъшнее болъное право* (aukščiausioji teisė). Taigi, net priėmus PLS, valdovas liko aukščiausia teismo instancija, o teismuose išliko ikistatutinė praktika, kad, susiklosčius sudėtingoms proceso situacijoms, ne tik bylos šalys, bet ir teisėjai galėjo sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis dėl „nurodymo“ (*за наукой*) į valdovą, kuris, kaip koks Konstitucinis Teismas, teikdavo teisėjams išaiškinimus (nors PLS tokios valdovo procesinės funkcijos tiesiogiai nenumatė)³. Kitais žodžiais tariant,

³ Tokį valdovo, kaip aukščiausiojo teisėjo, vaidmenį kiek apribojo 1581 m. įsteigtas ir 1588 m. TLS įtvirtintas LDK vyriausiasis tribunolas (*судъ головной трибунальскій*), kuris bent iki XVII amžiaus pradžios vykdavo būtent Valdovo rūmuose Vilniuje. Vis dėlto, net ir įsteigus Vyriausiąjį tribunolą, nagrinėti dalį valstybinių nusikaltimų ir bajorystės statuso įrodinėjimo bylų liko išimtinė didžiojo kunigaikščio kompetencija. Maža to, nepaisant valdovo, kaip aukščiausiojo teisėjo, statuso tam tikro sumažėjimo, minėtas valdovo titulas kartu su titulu „сторожъ справедливости отъ Пана Бога поставленный“ buvo vartojamas ir TLS; tai reiškė, kad

hierarchizuota teisės samprata, kaip valdovo aukščiausioji teisė (вышшее право), LDK visuomet egzistavo, nepaisant to, kad šiuolaikinės konstitucijos atsirado tik XVIII amžiaus pabaigoje. Todėl nesuklystume konstatavę, kad šiandieniu požiūriu konstitucinės teisės šaltiniais būtų galima laikyti ir valdovo privilegijas, numatančias ar atnaujinančias sutartį su bajorais ar suteikiančias tam tikras teises kitiems valstybės pavaldiniams. Taigi, turint omenyje, kad PLS valdovo buvo patvirtintas Vilniaus Seime panašia procedūra kaip ir patvirtinant kurią nors privilegiją, Statutą taip pat galima vertinti kaip tam tikrą valdovo ir bajorų konstitucinę sutartį [34, p. 121]. Todėl nenuostabu, kad jau XIX amžiuje Joachimas Lelewelis LDK Statutą (Statutus) įvardija kaip LDK konstituciją, o tarpukariu Jonas Lappo vadino jį „kodifikuotų konstitucinių įstatymų“ rinkiniu [paimta iš 32, p. 278]. Statutų konstitucinį statusą pripažįsta ir PLS tyrėja Irena Valikonytė bei Jevgenij Machovenko [24, p. 349].

Tačiau istorijos bėgyje visada egzistavo tam tikra monarcho valstybinės valdžios suvereniteto alternatyva ar konkurencija, t. y. įvairiais istorijos tarpsniais aukščiausioji politinė valdžia valstybėje galėjo būti siejama su tauta (liaudimi), aristokratija, parlamentu ar net pačia teise *per se*. Teisinės valstybės, kurioje valdo ne subjektyvus ir klystantis žmogus, o visada teisinga ir objektyvi *teisė*, idėją gana plačiai išvystė antikinės Romos teisininkai, iš kurių vienas žinomiausių yra stoikų filosofija rėmęs Ciceronas. Viduramžiais

šią idėją išplėtojo romėnų teisės studijų propaguotojai prancūzų teisininkai *legistai* ir žymus XVI amžiaus jų atstovas Jean'as Bodin'as, pasak kurio, teisės plačiąja prasme (prigimtinės teisės, teisingumo, bendrųjų teisės principų) turi laikytis net ir suverenas – monarchas [29, p. 98–100]. Dar vėliau anglosaksų teisinė tradicija šį teisės principą pavadino – *rule of law* (suprask, *teisės*, o ne žmogaus viešpatavimas). Konstitucijų atsiradimą Apšvietos laikotarpiu (visų pirma JAV ir Prancūzijoje) būtent ir lėmė *teisės viešpatavimo* priešinimas monarcho suverenitetui. Kitais žodžiais tariant, teisei čia neva suteikiamas suverenus statusas, tuo tarsi parodant, kad konkrečioje valstybėje suverenitetas priklauso nebe arbitraliam monarchui, o kitiems subjektams: tautai, bendrajai valiai ar visada teisingai ir objektyviai *teisei* bei Konstitucijai, kaip tobuliausiam jos įsikūnijimui.

Todėl šiame kontekste į Statutų priėmimą taip pat galima žiūrėti kaip (Renesanso laikų) LDK siekį šalia monarcho – Lietuvos didžiojo kunigaikščio, kuris jau apie pusantrą šimtmečio neberezidavo valstybėje, įtvirtinti kitą, t. y. *teisės*, suverenitetą. Lietuvos Statutas turėjo simbolizuoti tam tikrą nekintamą aukščiausiąją valdžią ir valstybės stabilumą, nuolat nereziduojant monarchui valstybėje. Šitaip aiškinant skubų poreikį kodifikuoti LDK teisę XV–XVI amžiuje, galima suprasti, kodėl tokio skubėjimo nebūta Lenkijos Karalystėje, kurioje visuomet buvo galima remtis aukščiausiosios valdžios atrama – karaliumi. Šiuo teiginiu jokių būdu nenorima paneigti kitų Lietuvos istoriografijoje išsakytų Statuto atsiradimo priežasčių: Lietuvos bajorų norą sustiprinti savo teisinį statusą ar grynai praktinį patogumą – susisteminti įvairiuose teisės šaltiniuose egzistavusią LDK

visi teismai veikia ir teisingumą vykdo valdovo vardu, o pastarasis pasilieka priežiūros teisę visų teisminių organų atžvilgiu (I sk., 8 str.).

teisę [35, p. 31–43]. Nors Statutus, kaip ir kitus valstybinius teisės aktus, šalies valdovas oktrojavo arba dovanojo pavaldiniams savo „gera valia ir mūsų valdoviška malone“, tačiau tai, kad Lietuvos bajorai valdovą vertino teisės viršenybės kontekste, rodo ir Leono Sapiegos dedikacija TLS, kurioje jis cituoja Cicerono žodžius, kad „teisės vergais esame dėl to, kad galėtume laisve naudotis“ [32, p. 281]. Statutą bajorai suvokė kaip tam tikrą teisinio tobulumo siekiamybę, todėl XVI amžiuje vis kita bajorų karta norėjo priimti savąją, tobulesnę Statuto redakciją (visų pirma, plečiant bajoriškąsios tautos sampratą). Šiuo požiūriu būtų galima kalbėti ne tiek apie tris atskirus statutus, kaip įprasta šiuolaikinėje historiografijoje, kiek apie vieno Statuto tris redakcijas. Beje, būtent taip Statutą suvokė rusų istorikas F. I. Leontovičius, juolab kad pats Statutas nebuvo kaip nors numeruojamas [19, p. 124].

Statutai, kaip LDK valstybingumo ir jos teisinės sistemos pagrindas, buvo prisimenami ne tik Rusijos spaudos ir kovos su ja laikais, bet ypač – po Pirmojo pasaulinio karo kuriant Pirmosios Lietuvos Respublikos teisinį pagrindą. O po sovietinės okupacijos rengiant 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją Statutų teisinė tradicija buvo pirmąkart konstitucionalizuota, t. y. įrašyta į Konstitucijos preambulės tekstą. Šitaip LDK Statutai tapo šiuolaikinės demokratinės Lietuvos istoriniu konstituciniu šaltiniu. Aišku, Statutai nepadarė tiesioginės įtakos 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekstui taip, kaip kad tai padarė 1918 m. Vasario 16 d. Aktas ar 1922 m. Konstitucija, tačiau Konstitucijos preambulės tekstas skatina ieškoti LDK Statutų ir dabartinės Lietuvos Konstitucijos sąsajų.

II. Lietuvos Statutai ir šiuolaikinio Lietuvos konstitucionalizmo bruožai

Šiame straipsnio skirsnyje Lietuvos konstitucingumo tradicijos paieškos Lietuvos Statutuose bus siejamos su parlamentarizmu, teisėjo nepriklausomumo ir teismo vykdymo teisingumo principais. Visų pirma jau pats LDK teisės kodifikavimo ir sisteminimo pavadinimas „Statutu“ (kuris galutinai nusistovėjo, priėmus ALS ir TLS) reiškė tam tikrą naują šio teisės akto kokybę, t. y. kad jį priima ne valdovas vienasmeniškai, bet pasitaręs kartu su kitomis valstybės socialinėmis grupėmis (PLS – su LDK Ponų taryba, o ALS ir TLS – su seimu). Nors lotyniškojo statuto termino kilmė nėra tiksliai žinoma (jis nėra minimas romėnų teisės šaltinių sąrašė), tačiau greičiausiai jo vartojimo pradžią galima sieti su vėlyvaisiais viduramžiais, kai savo statutus turėdavo valstybės autonominės dalys, o dar vėliau Europoje nusistovėjo šio termino, kaip parlamento priimto įstatymo (D. Britanija) ar net kaip hierarchiškai aukštesnės galios įstatymo (pvz., autonominių sričių statutai Ispanijoje ar Albertino Statutas, kuris iki 1948 m. veikė kaip Italijos konstitucija)⁴. Kita vertus, jau pats teisės *kodifikavimo* ir *sisteminimo* judesys yra romėnų arba (Vakarų) Europos teisės tradicijos reiškinys, todėl siekis kodifikuoti LDK paprotinę ir teismo proceso teisę, taip ją susisteminant ir „išvalant“ iš krikščioniškoje valstybėje nebereikalingų pagoniškosios teisės relikvų tam tikra prasme (aišku, ne apimties) gali būti prilygin-

⁴ Tiesa, šiuolaikinėje juridinėje kalboje statuto terminas taip pat yra vartojamas nevyriausybinės, valstybinės ar tarptautinės organizacijos įstatų prasme.

tas VI amžiuje atliktai imperatoriaus Justiniano romėnų teisės kodifikacijai. Taigi galima spėti, kad *statuto*, kaip visuotinės LDK teisės kodifikacijos dokumento, termino pasirinkimas nebuvo atsitiktinis, jis turėjo signalizuoti, jog čia nėra vien formali teisės šaltinių kompiliacija, o kitokios kokybės (ar net hierarchijos) teisės aktas, garantuojantis LDK savarankiškumą bendroje valstybėje.

Ši nauja LDK teisinės sistemos kokybė visų pirma galėtų būti siejama su minėta Statutų nuoroda į „krikščioniškąją teisę“, kuria valdovas „apdovanoja“ visus savo pavaldinius ir kurios tvarka ir papročiu turi vykti teismo procesas (pvz., PLS, preambulė ir I sk. 1 str.). Tiesa, Statutai niekur nesukonkretina, ką reiškia ši „krikščioniškoji teisė“, tačiau bent jau PLS pirmojo skyriaus 1 straipsnis leidžia suprasti, kad krikščioniškoji teisė čia pirmiausiai siejama su viešu ir rungimosi pagrindu vykstančiu teismo procesu ir tokių pagoniškos teisės relikvų, kaip antai kankinystė, vergovė ar kolektyvinė atsakomybė, kurie vyravo LDK paprotinėje teisėje, atsisakymu [1, p. 17–19]⁵. Štai PLS XI skyriaus 6 straipsnyje teigiama, jog „laisvasis žmogus už jokią nusižengimą neturi būti paimtas į amžiną nelaisvę“⁶. Statuto nuoroda į krikščioniškąją teisę buvo ir tam tikras LDK

teisinės sistemos legitimizavimas per jo apeliaciją į aukštesnę – dieviškąją teisę, vadovaujantis Tomo Akviniečio mintimi, kad laikinasis žemiškasis įstatymas (*lex humanum*) turi atitikti amžinąjį (*lex aeternum*) ir dieviškąjį įstatymą (*lex divinum*), todėl ši Statutų nuoroda į krikščioniškąją teisę kaip aukštesnę savo šaltinį šiuolaikiniu požiūriu galėtų būti vertinama hierarchiškai aukštesnės (konstitucinės) teisės kontekste ir prilyginama dabartinės 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulės ir 18 straipsnio nuorodai į *prigimtinę teisę* kaip vieną iš savo šaltinių.

1. Taigi pirmasis iš Statutų ir šiuolaikinio konstitucingumo sąsajų paieškos priemonių galėtų būti minėtos *romėnų teisės* principų recepcijos paieškos Statuto tekste, apie tai neseniai rašė lenkų istorikas Sławomiras Gordeckas straipsnyje „*Elementy prawa rzymskiego w prawie spadkowym I Statutu litewskiego*“ [27, p. 107–130]. O šiame straipsnyje bus rašoma ne apie visas romėnų teisinės tradicijos nuostatas Statute, bet tik apie tas, kurios susijusios su viešąja (konstitucine) teise, neapimant tokių romėnų teisės institutų, kaip antai paveldėjimo ar globos teisė.

Visų pirma čia reikėtų išskirti (laisvojo) žmogaus teisių / laisvių ir asmens neliečiamumo garantavimą (*status libertatis*), kurio šaknys glūdi romėnų teisės tradicijoje ir kurios, priešinant jas vergo teisiniam statusui [25, p. 69], paprastai apimdavo nekaltumo prezumpciją, teisę nebūti savavališkai sulaukytam ir nuteistam be viešo teismo proceso, kurio metu galiojo taisyklė *audiatur et altera pars*⁷.

⁵ Vis dėlto reikia pripažinti, kad PLS tam tikrus kolektyvinės atsakomybės relikvius palieka, pvz., XIII skyriaus 5 straipsnyje nustatyta viso sodžiaus turtinės atsakomybės galimybė, jei jis atsakytų išduoti nusikaltėlį (vagį). Analogiškos kolektyvinės atsakomybės nuostatos yra ir ALS bei TLS (pvz., TLS XIV sk., 2 str.).

⁶ Tokia nuostata galioja tik bajorams, miestiečiams amatininkams ir kitiems „laisviesiems“ žmonėms, o „nelaisvus“ baudžiauninkus PLS XI skyriaus 10 straipsnio nuostata jų ponams leido „iš bado parduoti arba atiduoti kam maitinti“. Analogiška nuostata numatyta ir ALS XII sk. 11 bei TLS XII sk. 19 straipsniuose.

⁷ Anglosaksų teisinėje tradicijoje asmens neliečiamumo garantijos, visų pirma susijusios su neteisėto įkalinimo draudimu, nuo XVII amžiaus įgavo *habeas corpus* terminą.

Jau pirmajame PLS straipsnyje teigiama, kad laisvės atėmimo ar bet kokia kita bausme nubausti (*карати ани винити*) žmogų galima tik po viešo teismo proceso, kuriame garantuojama kaltinamojo teisė gintis (*коли повод и отпор очевисте дали*) [taip pat žr.: TLS I sk. 2 str.]. Taip pat PLS III skyriaus 5 straipsnyje teigiama, jog „dvarų laikymai ir tijūnystės, už akių apkaltinus, mūsų neturi būti niekam atimami“. Analogiškos nuostatos pakartotos ALS ir TLS. Prie *status libertatis* plačiąja prasme būtų galima priskirti ir PLS III skyriaus 8 straipsnyje numatytą piliečių teisę išvykti iš šalies („išskyrus mūsų priešų“) su sąlyga, kad išvykęs dvarininkas iš dvaro garantuos valdovui karo tarnybos atlikimą⁸. Pagaliau Statutas numato dar vieną romėnų teisės principą – *nemo debet esse iudex in propria causa*, t. y. draudimą būti teisėju savo paties byloje⁹.

Dar vienas Statute randamas romėnų teisės principas, kuris galėtų būti priskiriamas prie pamatinių konstitucinių žmogaus teisių, yra teisė turėti teisme savo įgaliotą atstovą¹⁰. Tiesa, PLS VI skyriaus „Apie teisėjus“ 9 straipsnyje tokia teisė formuluojama ginant teismo proceso dalyvius Kunigaikštystėje nuo „svetimšalių“ (suprask – atvykusių iš Karūnos), tačiau vis dėlto minėtame straipsnyje numatyta galimybė byloje „dėl dvarų, dėl nuostolių, dėl smurtavimų“ vesti bylą per atstovą (įgalio-

⁸ Šios nuostatos šiuolaikinė atitiktis galėtų būti Konstitucijos 32 straipsnio 1 dalis, kurioje teigiama, kad kiekvienas pilietis „gali laisvai išvykti iš Lietuvos“.

⁹ *а где бы которий с тыхъ врьдниковъ земьскихъ судовыхъ у того ж суда, где самъ врьдникомъ есть, мель властные sprawy свои [...], тогда оные два врьдники з шляхтою на мѣстѣо его иногю обрати мають* (žr. TLS IV sk., 4 str.).

¹⁰ Ši teisė įrašyta 1992 m. Konstitucijos 31 straipsnyje.

tinį – *умоцованого*), Statutuose dažniausiai vadinamą „prokuratoriumi“ [18, p. 18; 31, p. 135–150]. Nors atstovavimo teisme teisė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje egzistavo ir iki Statuto priėmimo, tačiau patvirtinus PLS, ši teisė (Lenkijos Karalystės pavyzdžiu) perauga į savarankišką „prokuratorystės“ institutą. Štai ALS jau galutinai įteisino šį institutą: IV skyriuje „Apie teisėjus ir teismus“ atsirado specialus 33 straipsnis, ne tik numatantis bendrą teisę turėti teisme savo atstovą – prokuratorių (net ir svetmšalį), bet teismas net buvo įpareigotas suteikti nemokamą „valstybės garantuojamą atstovavimą“ (lot. *procurator ex officio*) našlėms ir našlaičiams bei kitiems negalintiems pasisamdyti prokuratoriaus bajorams – kaltinamiesiems [9]. Šis atstovavimo – prokuratorystės institutas dar labiau išplėtotas TLS.

Pagaliau su romėnų teisės tradicija plačiąja prasme, puoselėjančia pilietinę visuomenę, būtų galima sieti ir Statutuose užfiksuotą tuometės LDK pilietinės visuomenės – bajorų žemvaldžių pareigą atlikti valstybei karo prievolę (TLS I sk. 1 str.), juolab kad tokia piliečių pareiga įrašyta į dabartinės Konstitucijos 139 straipsnį¹¹.

2. Antroji Statutų, kaip konstitucinės teisės šaltinio, požymių grupė galėtų būtų siejama su minėta *teisinės valstybės* koncepcija, XVI amžiuje labai propaguota prancūzų teisininkų legistų. Todėl PLS, kaip Europos Renesanso kultūrinis produktas, ne tik kodifikavo ir susistemino LDK teisės šaltinių sistemą, bet ir nu-

¹¹ Tiesa, Konstitucinis Teismas 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarime kažkodėl gana laisvai ir liberaliai interpretavimo Konstitucijos 139 straipsnio nuostatą, pagal kurią „Lietuvos Respublikos piliečiai privalo atlikti karo ar alternatyvią krašto apsaugos tarnybą“ [36].

statė, kad nuo šiol visi, nepaisant luomo, „lygiai ir vienodai šia rašytine teise turi būti teisiami“¹². Vienodos teisės visiems taikymo idėja susijusi su valdovo statuso ribojimu valdinių atžvilgiu, nes ši teisė ir valdovo asmeniui turėjo būti taikoma. Tai gi vienodos teisės visiems nustatymą jau galima susieti su Europoje Renesanso metu atgimusia *teisinės valstybės* idėja, kuri atsispindi Leono Sapiegos cituotoje Cicerono frazėje apie „teisės vergus“. Minėta, kad pagal šią idėją valstybę turi valdyti ne arbitralūs ir subjektyvūs valdovai, o visada teisinga, objektyvi ir nekintama *teisė*. Jei valdovas gali savanaudiškai teikti kokias nors privilegijas paskiriems asmenims, tai visuotinė rašytinė teisė tarsi suvienodina visų teises, ir net pats valdovas yra priverstas laikytis šios savo paties išleistos teisės. Tiek kiekviena rašytinė teisė, tiek ypač Statutas riboja valdovo teisinę diskreciją, nes, spręsdamas LDK bylas ir vykdydamas savo, kaip aukščiausiojo teisingumo vykdytojo, pareigas, valdovas privalėjo laikytis Statuto nuostatų.

Formaliai žiūrint į Statutų tekstus, galima teigti, kad valstybės ir teisės suverenu čia įvardijamas valdovas, t. y. Lietuvos didysis kunigaikštis (kuris kartu buvo ir Lenkijos karalius)¹³, tačiau jų tekstuose jau

slypi ir tam tikra pilietinės (bajoriškosios) *tautos suvereniteto* užuomazga. LDK bajorų tautos, kaip tam tikros valdovo suvereniteto alternatyvos, formavimasis truko per visą XVI amžių, o TLS jau užfiksavo jos atsiradimą, numatęs pavieto seimelių teisę rinkti po du atstovus į visuotinį Seimą, kurie grįžę iš Seimo turėjo atsiskaityti savo „rinkėjams“ (pvz., žr. TLS, III sk., 6 ir 9 str.). Todėl teisinės valstybės principo bruožų čia reikėtų ieškoti ne tiek valdovo-suvereno institute, kiek jo galių ribojimo valdinių (besiformuojančios bajoriškosios tautos piliečių) atžvilgiu. Tai puikiai pastebėjo Alfonsas Vaišvila, pasak kurio, vienas iš esmingiausių konstitucinės teisės bruožų yra tas, kad ji „skirta ne šiaip valdžios ir piliečio santykiams reguliuoti, o valdžios galioms apriboti piliečio teisėmis ir tuo palenkti visą valstybės organizaciją piliečių teisių tarnybai“ [30, p. 211]. Statutų nuostatas, kuriomis buvo nustatyti tam tikri valdovo įgaliojimų apribojimai aukščiausiojo bajorijos sluoksniu naudai, kaip tik ir galima vadinti konstitucinės teisės nuostatomis¹⁴. Beje, tokį suvereno valdžios apribojimą galima sieti ir su konstituciniu valdžių padalijimo principu, nors, aišku, ne šiuolaikinio konstitucionalizmo požiūriu.

crimen laesae maiestatis į Viduramžių teisę atėjo per romėnų teisės recepciją.

¹⁴ Pvz., PLS nuostatos, ribojančios valdovo diskreciją skirstyti LDK pareigybes „svetimiems“ (pirmiausia Karūnos bajorams); draudžiančios jam, nereziduojant Lietuvoje, dovanoti kam nors Lietuvos teritorijoje esančius dvarus ir žemes (pvz., PLS I skyrius 25 straipsnis); įpareigojančios jį su LDK Ponų taryba tartis dėl bet kokių ateityje teikiamų privilegijų (PLS III skyrius, 6 straipsnis). TLS šis valdovo diskrecijos ribojimas ypač pasireiškia didelės dalies valdovo teisminių kompetencijų perdavimu seimo ir Vyriausiojo tribunolo kompetencijai, taip pat valdovo diskrecijos skelbti karo veiksmus (TLS II sk., 2 str.) ir įvesti naujus mokesčius (TLS III sk., 51 str.) susiejimas su seimo pritarimu.

¹² Taip pat žr., pvz., PLS VI skyriaus „Apie teisėjus“ preambulė – „kiekvienas savo paviete neturi mūsų valdinių kitaip teisti bei tvarkytis, tik šita rašytine teise“. Ši nuostata apie vieną bendrą teisę visai tuometei pilietinei visuomenei galutinai buvo įgyvendinta teismų reforma įteisinančiu ALS, kai visiems bajorams (nebeišskiriant ponų) bylinėtis buvo nustatyta vienoda teismų sistema.

¹³ Valdovo suverenitetas ypač atsispindi Statutų preambulėse (įžangose). Kaip pažymi *Pirmojo Lietuvos Statuto* vertėjai, viena iš PLS I skyriaus (pvz., 23 straipsnis „Kas pasisakytų prieš valdovo sprendimą“) paskirčių yra apibrėžti nusikaltimus, apibūdinamus kaip valdovo „didybės įžeidimą“ (pagal šiuolaikinę sampratą – nusikaltimas prieš valstybę), kurie, kaip

Taigi jau Pirmajame Statute būtina išskirti vieną iš svarbiausių teisinės valstybės bruožų – *parlamentarizmo* užuomazgas, t. y. būtina pažymėti faktą, kad Statute užfiksuotas Ponų tarybos virtimo seimu procesas, kuris tapo daug platesnio bajorijos atstovavimo įstatymų leidybos organu, tiksliai pastebėto dar Konstantino Jablonskio [15, p. 31]. 1565 m. Vilniaus privilegija suteikė bajorams teisę į seimą pavieto bajorų susirinkime, seimeliuose (*соймику*), rinkti po du atstovus iš kiekvieno pavieto, o vėliau šią taisyklę patvirtino ir ALS bei TLS¹⁵. Taigi čia jau matome atstovaujamosios demokratijos (parlamentarizmo) bruožų, kai visi valstybės tuometiniai piliečiai (vyriškos giminės bajorai) turėjo teisę rinkti ir būti išrinkti į LDK parlamentą – seimą¹⁶. Pripažįstant, kad pavieto seimeliuose didelę galią turėjo LDK magnatai – ponai (kurie buvo Ponų tarybos, vėliau – senato, taigi ir seimo nariai¹⁷), vis dėlto, turint omenyje tiesio-

¹⁵ „При том тежъ уставуемъ, съ призволеньемъ радъ нашихъ духовныхъ и свецкихъ и зо всеми станы сойму належачыми, на теперешнемъ сойму великомъ Виленскомъ, иже маемъ мы и потомки наши Великие Князи Литовские [...] складати сеймы вальные въ томъ же панстве Великомъ Князстве Литовскомъ завжды, коли колко того будетъ потреба“ (ALS III sk., 6 str.). „И зволншыся вси одностайнымъ зданьемъ мають обирати пословъ своихъ, то есть отъ кождого суду земского, колко ихъ у томъ воеводстве будетъ, по двое особы, послати ихъ на соймъ“ (ALS III sk., 5 str.; TLS III sk. 6 str.).

¹⁶ TLS numatė 22 pavietus, kurie rinkdavo savo atstovus į seimą (III sk. 7 str.): Vilniaus, Ukmergės, Trakų, Gardino, Kauno, Upytės, Žemaičių (žemė), Ašmenos, Lydos, Naugarduko, Breslaujos, Polocko, Valkavisko, Slonimo, Vitebsko, Oršos, Pinsko, Brastos, Mstislavo, Minsko, Mozyriaus, Rečycos.

¹⁷ Prie šių LDK magnatų visų pirma reikėtų priskirti valdovo su Ponų taryba skiriamus (Vilniaus ir Žemaičių) vyskupus, vaivadas, kaštelionus ir Žemaičių seniūną bei LDK krašto ar rūmų svarbiausius pareigūnus (krašto etmonas, kancleris, krašto ir rūmų maršalka), kurių pareigos dažnai būdavo paveldimos. Todėl

ginius bajorų rinkimus į seimą „bajoriškosios demokratijos“ kontekste – lietuviško (kaip ir lenkiško) parlamentarizmo užuomazgos yra bent šimtmečiu ankstyvesnės nei Didžiojoje Britanijoje, nepaisant to, jog antrojoje XVII amžiaus pusėje susiformavęs dviejų rūmų britiškas parlamentas jau atstovavo ne tik aristokratijai ir bajorijai, bet ir nemažai daliai besiformuojančio trečiojo luomo, t. y. daug platesniam visuomenės segmentui. Apibendrintai kalbant, Statutuose galima išskirti šiuos penkis parlamentarizmo bruožus: tiesioginius rinkimus į parlamentą, parlamento vykdomą įstatymų leidybą, mokesčių nustatymą, karo skelbimą ir nominacijų (valstybės pareigūnų paskyrimų) kompetenciją. S. Vansevičius, komentuodamas minėtus LDK parlamentarizmo bruožus, pripažįsta, kad tik retais atvejais LDK Seimas, Kunigaikštystėje nereziduojant valdovui, įstatymų leidybą galėjo vykdyti savarankiškai [34, p. 125]. TLS teigiama, kad, pavyzdžiui, vykdydamas įstatymų leidybą naujų bajorams privilegijų srityje, valdovas galėjo tai daryti tik seimo pritarimu. Kiek tai susiję su mokesčių nustatymu, jau ALS (2 sk. 2 str.) numatė, kad valdovas sidabrinę ar kitus mokesčius galėjo įvesti tik didžiojo seimo sutikimu (žr. t. p. TLS III sk. 29, 51 str.). Karą skelbti valdovas taip pat galėjo tik seimo pritarimu (žr. TLS II sk. 2 str.). Į aukščiausius valstybės postus valdovas asmenis skyrė taip pat seimo (tiksliau – Ponų tarybos) sutikimu [34, p. 25].

J. Lappo išvardija 26 LDK stambiausių feodalų šeimas, kurios XV–XVI amžiuje posėdžiaudavo Ponų taryboje, jų rankose buvo 10 vaivadų, tiek pat kaštelionų ir 6 ministrų postai. Pavyzdžiui, 1575 m. LDK Ponų tarybą sudarė: Vilniaus vyskupas, Vilniaus vaivada, Žemaičių seniūnas, Kauno seniūnas, Minsko kaštelionas ir LDK rūmų maršalka [34, p. 23–24].

Su teisinės valstybės bruožu būtų galima sieti ir Statutuose įtvirtinto teismo nepriklausomumo¹⁸, nešališkumo¹⁹ ir teisėjų nepriekaištingos reputacijos principus²⁰, kurie kaip šiuolaikinės demokratijos principai numatyti ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Jau minėtame PLS I skyriaus 1 straipsnyje numatytas ir teismo skiriamos bausmės proporcingumo principas, jame teigiama, kad teisiamieji „[...] turi būti nubausti ir nuteisti pagal savo nusikaltimų sunkumą ar lengvumą“ (*подле тяжести а легкости выступов своих*), kurį dabartinis Konstitucinis Teismas ne kartą yra pripažinęs konstituciniu principu.

Statute numatyta *pareigūnų priesaikos* institutą taip pat būtų galima sieti su teisinės valstybės principu, garantuojančiu valdžios atskaitomumo ir atsakingo valdymo

¹⁸ Teismo nepriklausomumo principas TLS pasireiškė visų pirma teisėjo pareigų nesuderinamumu su administracinių pareigų (pvz., seniūno, tįūno) ėjimu, o pasitaikius tokio „dvigubo mandato“ atvejui, tas bajoras turėjo netekti abiejų pareigybių: [...] *двух врядовъ земськихъ и дворныхъ, и старость судовыхъ от сего часу и на вси потомные часы давати не маемъ. [...] А где бы хто таковой былъ, жебы два вряды судовые або иншиие земские держачы [...], тогда тотъ обадва тые вряды тратить* (TLS, I sk. 34 str ir IV sk. 2 str.). Vis dėlto, J. Machovenko nuomone, šis draudimas buvo taikomas konkretaus pavieto administracinėms pareigybėms, nes bajorui, vykdančiam pavieto konkretaus teismo teisėjo pareigas, nebuvo draudžiama eiti administracines pareigas didžiojo kunigaikščio rūmuose ar kituose pavietuose [22, p. 87].

¹⁹ Pvz., PLS šis principas įtvirtintas valdovo teismo, kaip aukščiausiosios teismo instancijos, kontekste: „ir neturime būti palankūs vienai pusei, bet todėl privalėsime kiekvienam vienodai teisingumą suteikti ir vykdyti“ (I skyrius 14 straipsnis). ALS teismo nešališkumas aiškiai įtvirtintas pavieto teisėjo priesaikoje (IV sk. 1 str.), o TLS – jau minėtame draudime teisėjui eiti pareigas savo paties byloje.

²⁰ PLS VI skyriaus 2 straipsnyje teigiama, kad vaivados ir seniūnai pavieto teisėjais turi paskirti „dorus ir pasitikėjimo vertus žmones“ (*люде добрых а годных веры*). Panaši nuostata yra TLS IV sk. 4 str. ir kt.

reikalavimus. Šiuolaikinėje demokratijoje pareigūnų priesaika paprastai numatoma prieš pradėdant eiti aukštas valstybines pareigas (įskaitant ir teisėjus)²¹, panašiai jau PLS nustatė teisėjo priesaikos reikalavimą: „vaivados, seniūnai ir mūsų laikytojai kiekvienas savo paviete turi išrinkti du žemionis, dorus ir pasitikėjimo vertus žmones, ir prisaiškinti (*ку присяже привесть*) [...]“ (PLS, VI sk. 2 str.). ALS ir TLS numatė ne tik pavieto teisėjo²², bet ir vaznio (*возный*), vykdytą teismo vykdytojo, tvarkdario, policinio pobūdžio ir kitas administracines funkcijas, priesaikos tekstus (žr. TLS, IV sk. 8 str.).

Užbaigti šį Statutų teisinės valstybės principo bruožų sąrašą reikėtų Statutuose randama nuoroda į teismo pagrindinę funkciją – teisingumo vykdymą, kuris juose dažniausiai apibūdinamas terminu *справедливость (в/у)чинуму* (lot. *iustitiam administrare*)²³, juolab kad teismo, kaip teisingumo vykdytojo, funkcijos yra

²¹ Štai 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija priesaiką numato politikams (Prezidentui, Seimo nariams, ministrams), teisėjams ir Valstybės kontrolieriui. Žr., pvz., Konstitucijos 74 ir 133 straipsnius.

²² „Aš [vardas] prisiekiu visagaliam Dievui, vienam Trejybėsje, kad šiame paviete [nurodyti] bylas nagrinėsiu teisingai pagal Dievą, teisę ir šį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutą, pagal šalių skundus ir atsiliepimus, nieko nepridedamas ir neatimdamas, neatsižvelgiant į teismo asmens aukštą ar žemą luomą, nuopelnus ar turimas pareigybes, asmenų turintę padėtį, giminybę, draugystę ar priešišumą, nei į tai, ar jis vietinis ar svečias, ar su juo esu geruose ar bloguose santykiuose, nei į gautas ir galimas dovanas ar kitokį atsilyginimą, ne dėl bausmės ar grasinimų baimės, o prieš akis turėdamas patį Dievą, Jo šventą teisingumą ir visuotinę teisę bei savo sąžinę, taip pat bylą nagrinėjimo niekada nepraleisiu, išskyrus sunkios ligos atvejus. Dieve man padėk, jei teisingai prisiekiu, o jei neteisingai – atimk man gyvybę. (TLS IV sk. 1 str. Vertimas mano, *V.V.*)“.

²³ PLS vertėjai į lietuvių kalbą terminą „справедливость“ kažkodėl kartais vertė ne tik terminu „teisingumas“, bet ir „teisėtumas“.

ir šiuolaikinio konstitucionalizmo bruožas (žr. Konstitucijos 109 str.). Čia pažymėtina, kad ALS po 1564–1566 m. teismų reformos įtvirtino trijų pavieto teismų: žemės, pilies ir pakamario (*вряды судовые: земский, замковый (жродьский), подкоморьский*) sistemą, kuri padėjo sukurti vienodą vieningo specializuoto teisingumo vykdymą. ALS taip pat mini dvaro teismus (суд дворный), o TLS – komisorių teismus (суд комисарский, pvz., ALS IV sk., 25 str.), tačiau Trečiajame Statute dvaro teismai nebeminimi, o komisorių teismai, įsteigus Vyriausiąjį tribunolą, ilgainiui taip pat nunyko. TLS įtvirtino jau 1581 m. įsteigtą LDK Vyriausiąjį tribunolą kaip apeliacinę teisminę teisingumo vykdymo instituciją (pvz., žr. TLS I sk., 24 str.)²⁴. Tiesa, XVI amžiuje Statutai pagal tuometę LDK luominę santvarką patogumo ir operatyvumo dėlei vykdyti teisingumą pavedė ne tik minėtiems teismams, bet ir administraciniams vykdomosios valdžios pareigūnams (institucijoms), t. y. ponams ar jų vardu teisusiesiems jų paskirtiems pareigūnams, pvz., tijūnams, bajorams žemvaldžiams, vaivados, kaštelionams, seniūnams, vėliavininkams (karo tarnyboje – hetmanui, TLS II sk., 18 str.), miesto tarybai ginčiuose su šlėkta (*врядъ местский*, žr. TLS III sk., 35 str.), Ponų tarybai (TLS III sk., 46 str.) bei valdovui (paprastai kartu su Ponų ta-

²⁴ Be to, Statutai numatė ir vietinio, t. y. kaimo ar sodžiaus, teismo galimybę „[...] *тогда маеть выпросити право в том селе* [...]“, tai istoriniuose šaltiniuose kartais vadinama „kuopos teismu“ (žr. PLS, XIII sk. 5 str.). Tiesa, pastarajam teismui priskiriamas ne teisingumo, o bendras teisės (vykdymo), t. y. teismo nagrinėjimo, terminas.

TLS galima rasti ir „trečiųjų teismą“ (t. y. ne valstybinį), kuriam teisėjus galėdavo pasirinkti pačios šalys. Rusėnų kalba šio teismo teisėjai buvo vadinami *суд обыйчй* ar *суд полюбовный* (žr. TLS IV sk. 85 str.).

ryba: ALS IV sk., 61 str., TLS I sk., 9, 27 str.), kuris išliko ne tik aukščiausioji vykdomoji ir įstatymų leidybos valdžia, bet ir aukščiausioji teisminė valdžia ir „teisingumo saugotojas“ (žr., pvz., PLS I skyriaus 14 ir 20 str.). Vis dėlto ALS ir TLS nuostatos jau aiškiai buvo linkusios pagrindinį (šiuo atveju luominio) teisingumo vykdymo funkcijų svorį iš administracijos perduoti į tam specialiai sukurtai teisminei valdžiai – pirmosios instancijos žemės, pilies ir pakamario teismams bei LDK Vyriausiajam tribunolui kaip apeliacinei instancijai. Aišku, XVI amžiaus LDK teismų sistema negali būti taikomi šiuolaikinių demokratiščių valstybių teismų nepriklausomumo (visų pirma nuo vykdomosios valdžios) ir profesionalumo kriterijai bei teismo proceso principų išplėtojimas, tačiau vis dėlto Statutuose užfiksuotas pats teismo, kaip pagrindinio *teisingumo* vykdytojo, principas galėtų būti priskiriamas šiuolaikinio konstitucionalizmo bruožams.

Teismo, kaip teisingumo vykdytojo, kontekste galima paminėti ir Alfonso Vaišvilos mintį apie Statuto nuostatų „teismo precedento legalizavimą“ [30, p. 174–175]. Juolab kad Konstitucinis Teismas ne kartą yra pabrėžęs teismo precedento, kaip konstitucinės vertybės, svarbą. Aišku, čia reikia turėti omenyje, kad teismo praktikos, kaip precedentinės teisės, taikymas LDK teismui nagrinėjimui buvo ir iki Statuto priėmimo. Minėtas autorius nurodo PLS VI skyriaus preambulės nuostatą, įteisinančią galimybę teismų praktikos metu suformuluotą teisės normą, kuria užpildoma Statuto teisės spraga, vėliau įrašyti į Statuto tekstą²⁵. Tai atrodo

²⁵ „O jei kurių straipsnių dar nebūtų toje teisėje įrašyta, tai ta byla turi būti sprendžiama pagal seną paprotį,

pakankamai novatoriškai, ypač dabartinės Lietuvos teisinės sąmonės, paveldėjusios sovietinį teisinį pozityvistinį mąstymą, kontekste, sunkiai pripažįstančios teismo sprendimo (precedento) kaip teisėkūros akto galimybę. O, kaip jau minėta, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas teismo precedentą yra ne kartą pripažinęs konstitucine vertebe [pvz., 35]. Šią PLS novelą išėivijoje pažymėjo ir Aleksandras Plateris, kuris straipsnyje „Pirmasis Lietuvos Statutas“ pripažino, kad PLS į teisę žvelgia ne statiškai pozityvistiškai, o „kaip į dinamišką visumą, apimančią ne tik dabartį, bet praeitį ir [...] ateitį, naujus nuostatus, kurie užpildys tas spragas, kurias teismo praktika atrasianti Statuto tekste“ [2, p. 16].

Išvados

1. Įtraukus nuorodą apie XVI amžiaus Lietuvos Statutus, kaip modernios Lietuvos Respublikos „teisinius pamatus“, į 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulės tekstą, tapo aktuolu į Statutus žvelgti ne tik kaip į istorinę teisės paminklą, bet ir pradėti juose modernaus konstitucionalizmo bruožų paieškas.
2. Į sprendimą XVI amžiuje LDK atlikti teisės kodifikavimą galima žiūrėti ne tik kaip į bajorų norą sustiprinti savo

statusą, supaprastinti teisės taikymą teismuose ar „sukrikščioninti“ pagoniškus paprotinės teisės reliktus, bet ir kaip į siekį šalia (retai valstybėje reziduojančio) valdovo suvereniteto įtvirtinti valstybės Statutą kaip *sui generis* teisės suvereniteto simbolį.

3. LDK Statutų šiuolaikinė svarba – ne tiek ta, kad perimtas modernios Lietuvos teisinės terminijos paveldas (pvz., *seimo* ir *statuto* terminų šiuolaikinė recepcija), o tai, kad sukurtos ankstyvojo konstitucionalizmo užuomazgos, kurias galima rasti:

- 1) romėnų teisės recepcijoje (*status libertatis*, nekaltumo prezumpcija, viešas teismo procesas, teismo atstovavimo institutas, principas *nemo debet esse iudex in propria causa*) bei
- 2) įtvirtinant Renesanso epochoje atgimusį *teisinės valstybės* principą, kurio atspindžiai pasireiškia a) bajoriškos *tautos suvereniteto* ir *parlamentarizmo* užuomazgų fiksavimu, b) *teismo, kaip teisingumo vykdytojo*, teismo precedento, bausmės neišvengiamumo ir bausmių proporcingumo principo įtvirtinimu bei c) *teisėjo nepriklausomumo*, *nešališkumo*, *nepriekaištingos reputacijos* ir viešos teisėjo priesaikos reikalavimo principų nustatymu.

o vėliau visuotiname seime tas straipsnis ir kiti, kurių būtinybė pasirodys, turi būti įrašyti“. Analogiška nuostata yra ir PLS šio skyriaus 25 straipsnyje: „o jei pasitaikytų spręsti tokias bylas, kurios nebūtų šioje teisėje surašytos, tai mūsų ponai tarėjai turi šias bylas spręsti pagal seną paprotį iki to laiko, kol mes, valdovas, su mūsų ponais tarėjais tų bylų neįteisinsime ir neliepsime į šią teisę įrašyti“.

LITERATŪRA

Šaltiniai

1. *Kazimiero Teisynas (1468 m.)*. Vertė A. Janulaitis ir J. Jurginis. Lietuvos TSR Mokslų Akademija. Istorijos institutas. Vilnius: Mintis, 1967.
2. *Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos 1529 metų Statutas*. Vertė Jonė Deveikytė. Mackaus knygų leidimo fondas, 1971.
3. *Pirmasis Lietuvos Statutas*. Red. Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius. I. Antra dalis. Vilnius: Mintis, 1985.
4. *Pirmasis Lietuvos Statutas*. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąją lenkų kalbomis. II. Pirmą dalis. Vilnius: Mintis, 1991.
5. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius. Vilnius: Vaga, 2001.
6. *Lietuvos Metrika (1528–1547)*. 6-oji *Teismų bylų knyga*. Parengė A. Lazutka, I. Valikonytė, J. Karpavičienė. Vilnius, 1995.
7. *Lietuvos metrika. Knyga Nr. 15: (1528–1538 m.)*. *Užrašymų knyga 15*. Parengė A. Dubonis. Vilnius, 2002.
8. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14. (1524–1529 m.)*. *Užrašymų knyga 14*. Parengė D. Antanavičius ir L. Karalius. LII. Vilnius, 2008.
9. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566_05.htm>.
10. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>>.
11. 1920 m. gegužės 18 d. Steigiamojo Seimo Statutas. *Výriausybės žinios*, 1921, nr. 71-635.

Mokslinė literatūra

12. BRAGUE, R. *Ekscentriškoji Europos tapatybė*. Vilnius: Aidai, 1999.
13. DAINAUSKAS, J. Lietuvos Statutas. *Mūsų vyttis*, 1961, nr. 3.
14. DEVEIKYTĖ-NAVAKIENĖ, J. Lietuvos Statutas. *Lietuvos aidas*, 1940, nr. 120.
15. DEVEIKYTĖ-NAVAKIENĖ, J. Svetimšaliai ir jų padėtis Lietuvoje pagal III Lietuvos Statutą. *Teisė*, 1940, nr. 52, p. 226–239.
16. JABLONSKIS, K. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVII a. vidurio*. Vilnius, 1971.
17. JANULAITIS, A. Kaip buvo panaikintas Lietuvos Statutas. *Teisė*, 1940, nr. 52.

18. JONAITIS, M., ŽALĖNIENĖ, I. Kai kurie atstovavimo instituto reglamentavimo romėnų teisėje klausimai. *Jurisprudencija*, 2008, nr. 7 (109).
19. ЛЕОНТОВИЧЪ, Ф. И. Судъ господорей и их советниковъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ до и после Люблинской Униі. *Журналъ Министерства Юстиціи*, 1909.
20. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2012.
21. MACHOVENKO, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Vilnius: Justitia, 2000.
22. MACHOVENKO, J. *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai*. Vilnius: Justitia, 2007.
23. MACHOVENKO, J. Miškų teisinė apsauga Lietuvos Statutuose. *Teisė*, 2013, t. 86.
24. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius, 2013.
25. NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Vilnius, 1996.
26. PLATERIS, A. Lietuvos Statuto panaikinimo 100 metų sukaktis. *Teisė*, 1940, nr. 52.
27. *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha* (straipsnių rinkinys). Vilnius: VUL, 2005.
28. ROWEL, S. C. Valdovo titulas. *Gedimino laikai*. Vilnius: Vaga, 2003.
29. RÖMERIS, M. *Suverenitetas*. Vilnius: Pradai, 1995.
30. VAIŠVILA, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000.
31. VALIKONYTĖ, I. Prokuratorius XVI amžiaus pirmoje pusėje: bylos šalies pavaduotojas, kalbovas ar „teisingumo riteris“. *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*. Vilnius: VUL, 2005.
32. VALIKONYTĖ, I. Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, 2012, nr. 4(28). Sausis-gruodis.
33. VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. Pirmojo Lietuvos Statuto komentarai. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.
34. VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai. Pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutus*. Vilnius: Mintis, 1981.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai

35. 2007 m. spalio 24 d. Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl teismų precedentų ir teismo nutarties kreiptis į Konstitucinį Teismą ar administraci-

nį teismą apskundimo. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 111-4549.

36. 2009 m. rugsėjo 24 d. Konstitucinio Teismo nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, nr. 115-4888.

LITHUANIAN STATUTES AS A SOURCE OF MODERN LITHUANIAN CONSTITUTIONALISM

Vaidotas A. Vaičaitis

S u m m a r y

This article is the first attempt of Lithuanian science trying to look to the sixteenth century Lithuanian Statutes (Lietuvos Statutai) not only from legal history, but, first of all, from constitutional law perspective. The idea of this approach comes from Preamble of 1992 Lithuanian Constitution, which treats these Statutes as „legal foundations“ of Lithuanian state. First of all, the article tries to analyze the Lithuanian Statutes through point of view of hierarchy of legal instruments and consider how this perspective was seen in the sixteenth century. Lithuanian Statutes here are seen as certain constitutional acts of then civil society. In the second part the author from the idea of the rule of law seeks to identify certain features of modern constitutionalism: the attempt to limit

the discretion of the head of state (and executive power in general) in respect of the civil society, process of formation of parliamentarism, the habeas corpus status, public and adversarial judicial process, judicial independence and impartiality, the right to have a representative in the court etc. At the end of the article some conclusions have been formulated, among others, claiming that the codification of legal system in sixteenth century Lithuanian state can be seen not only as a noble's desire to guarantee their status and ensure the protection of their property, but also as certain attempt to establish the sui generis sovereignty of law (through Lithuanian Statutes), which could coexist together with the sovereignty of Grand Duke, as a head of medieval Lithuanian state.

Įteikta 2013 m. liepos 18 d.

Primta publikuoti 2013 m. rugsėjo 27 d.